

HISTORICISTICKÁ KONCEPCIA SLOVANSTVA V POLITICKOM MYSLENÍ S. H. VAJANSKÉHO

MARCEL MARTINKOVIČ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

MARTINKOVIČ, M.: A Historicist Conception of Slavism
FILOZOFIA 66, 2011, No 10, p. 1013

Among the fundamental ideas on which the rise of Slovak national identity was based is the idea of Slavism. In its context Vajanský promoted his historicist concept of development of Slavism under the Russian domination, which in his view would be a new epoch in the accomplishment of the ideal of humanity. This idea followed Herder's vision of the historical and cultural mission of the Slavs. Vajanský's russophilia derived from the political views and ethnical romanticism of Ľ. Štúr as well as from Russian slavianophiles and the panslavism of N. J. Danilevski. Thus the new objective of Vajanský became an alliance of Slavic nations in which the national individuality would still be preserved.

Keywords: S. H. Vajanský – Slavism – Historicism – Ethnic romanticism – Ľ. Štúr – Russia

V slovenskom politickom myslení sa problematikou slovanstva a jeho miesta v ideologicky vnímanom napätí medzi Východom a Západom zaoberalo niekoľko mysliteľov. Na pôvodnú nepolitickú kollárovsckú interpretáciu slovenskej vzájomnosti nadväzujú aj práce Ľ. Štúra, z ktorých dodnes medzi najdiskutovanejšie príspevky radíme Štúrovo dielo *Slovanstvo a svet budúcnosti*. V tejto práci obsahuje Štúrovo chápanie slovanstva prvky historicizmu,¹ ktorého filozofické základy pochádzajú z jeho interpretácie Heglovho náhľadu na dialektiku dejinného vývoja.

V kontexte slovenského politického myslenia na tento Štúrov náhľad, ktorý hľadal miesto a dejinný význam slovanstva prostredníctvom dichotomického vzťahu medzi Východom a Západom, voľne nadviazal aj Svetozár Hurban Vajanský. V jeho a v Štúrovom prístupe k cieľom slovanstva a k národovtornému projektu slovenských vzdelancov môžeme nájsť viacero spoločných filozoficko-politických východísk, ale aj výrazných praktických rozdielov. Tento motív nás viedol k úsiliu podrobnejšie zmapovať chápanie idey slovanstva u Vajanského a jej obsah v kontexte dobových myšlienkových vplyvov.² Výskumný rámec tvorili články publikované v *Národných novinách*.

¹ Pojem reflektujeme vo význame, v akom ho vo vedeckom diskurze rozvíjal K. R. Popper [43].

² Medzi faktory, ktoré vplývali na Vajanského myslenie týkajúce sa idey slovanstva, by sme zaradili najmä Štúrovo prácu *Slovanstvo a svet budúcnosti*, myslenie V. I. Lamanského, celej skupiny slavianofilov, najmä Alexeja Chomiakova a Ivana Aksakova, ako aj prácu Nikolaja Ja. Danilevského *Rusko a Európa*.

Dôvodov, prečo sa stala vo Vajanského politicko-filozofickom prístupe „myšlienka slovanstva“ ústrednou, bolo niekoľko. Medzi kľúčové však môžeme zaradiť zužujúci sa verejný priestor pre politickú a kultúrnu, osvetovú činnosť, z čoho u časti slovenských elít pramenila dezilúzia a následná potreba zmeniť politickú stratégiu a charakter verejnej činnosti. Jej podstatnou zložkou sa tak opäť stala snaha rozvíjať a propagovať národovtvorný program aj cestou vyzdvihovania kultúrnych, slovanských špecifik spredmetnených a garantovaných Ruskom. Myšlienky slovenského nacionalizmu tak prirodzene voľne čerpali z mýtov a faktov o historických dobách spolunažívania slovanského obyvateľstva a zdôrazňovali význam štúdia osobitostí slovanského a slovenského kultúrneho prejavu. Vajanský ale nebol zástanca zdôrazňovania významu historického práva.³

Záujem o slovanstvo v kontexte špecifikovania a zdôrazňovania jeho kultúrnych a civilizačných zvláštností nás prirodzene odkazuje najmä na Rusko, na poznanie jeho kultúrno-politického vývoja, konkrétnejšie najmä slavianofilských stanovísk. Tie zdôrazňovali osobitné kvality ruských kultúrnych, náboženských, politických špecifik a ich historických zdrojov.⁴ Ich myslenie sa viditeľne prejavilo aj v slovenskom politicko-filozofickom diskurze, najmä v ideologizovanom spôsobe vnímania kultúrneho napätia medzi Východom a Západom a miesta slovanstva v ňom.

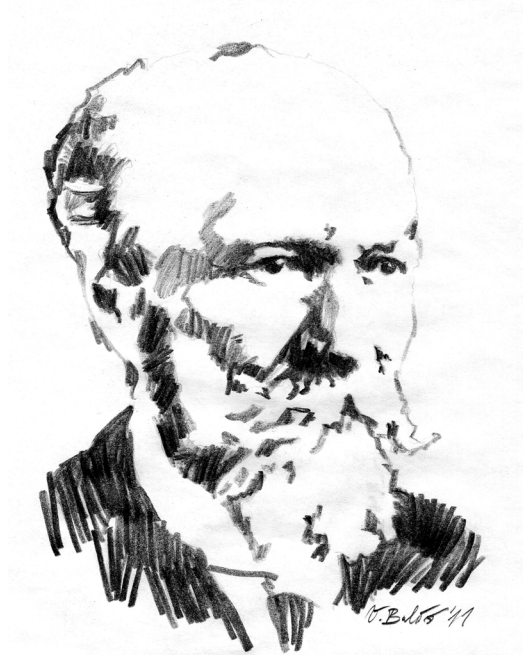
Vo vývoji slovenského politického myslenia v 19. storočí by sme náhľady na Rusko ako kľúčovú entitu slovanstva zjednodušene mohli rozdeliť do dvoch prúdov. Tie odlišným spôsobom reflektovali význam a podstatu slovanstva (v tomto kontexte aj ideu *jednoty odlišného*), povahu kultúrnych väzieb medzi formujúcimi sa slovanskými národmi a ich vzťah k politickej praxi Ruska. Panslavistický prúd myslenia prezentoval vieru v silu, možnosti a záujem Ruska riešiť problémy rovnoprávnosti menších slovanských národov. V panslavizme E. Štúra nakoniec prevládala myšlienka zjednocovania a významu štátnej jednoty nad kultúrnou rôznosťou, avšak v myslení S. H. Vajanského sa stretávame s osobitým konceptom panslavizmu ako ruských garancií národnej individuálnosti slovanských národov, ktoré zastrešuje vízia sformovania spoločného civilizačného okruhu Slovanov. Druhá skupina mysliteľov, kam môžeme zaradiť najmä Š. Launera, J. Záborského alebo J. Palárika a myslenie predstaviteľov Novej školy, vnímala podstatu slovenskej vzájomnosti na báze dobrovoľnej účasti na realizovaní spoločných cieľov národnej slobody, pričom kriticky reflektovala ako program politického panslavizmu, tak aj prax slovenskej solidarity. Jednotu tak reflektovali v kontexte súhlasných zámerov – národnej rovnoprávnosti – a odlišnosť v zmysle slobodnej voľby politickej stratégie pri dosahovaní zvolených národovtvorných cieľov.⁵ Problematika slovanstva sa tak aj v slovenskom inte-

³ Diskurz o historicosti Slovákov ako národa považoval za sekundárny problém, keďže priestor na rozvoj národnej existencie nachádzal vo vtedajších praktických pomeroch. Pozri súbor článkov *Slaviani v nedorozumení* [22].

⁴ Tento filozofický prúd sa neskôr stal jedným z najvplyvnejších pri propagácii a legitimizácii idey slovanstva v rôznych podobách medzi slovanskými elitami. Filozofické zdroje slavianstva sa nachádzajú najmä v myslení ruských slavianofilov, ktoré kritizovali reformy Petra I.. Kopírovanie kultúrnych vzorov Západu podľa nich popiera tradičné ruské hodnoty.

⁵ Blížšie pozri napr. štúdie in: ([40], 697 – 706), ([36], 43 – 53), alebo [37], 804 – 818).

lektuálnom prostredí často reinterpretovala v dôsledku parciálnych národovtorných záujmov a nie vždy sa pragmaticky reflektovali ruské spoločenské pomery a riziká implantácie slaviano-filských filozofických východísk do domáceho politického prostredia.

S. Hurban Vajanský

Vajanský a povaha jeho slaviano-filstva a panrusizmu.

Vajanský vnímal ideu slavizmu v kontexte slaviano-filských predsudkov voči Západu, pričom však neskĺzol do krajnosti politického panslavizmu. Príčin, pre ktoré sa myšlienka civilizačného napätia medzi Východom a Západom stala dôležitou súčasťou jeho politickej optiky, bolo niekoľko. Medzi kľúčové môžeme zaradiť osobné kontakty so skupinou ruských slaviano-filov,⁶ ako aj spomenuté voľné nadviazanie na filozoficko-politické myslenie L. Štúra. Vajanského myslenie teda obsahuje obdobné prvky historicizmu, aké Štúr artikuloval vo svojom diele *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Vajanský podobne slovanstvo esencionalizuje a jeho bazálne kultúrne vzory hľadá v Rusku. Rusko sa v množstve jeho článkov spomína v súvislosti s víziou garantovania slobodného vývoja ostatných slovanských národov. Podobne ako Štúr aj Vajanský nahliada na dejinný

vývoj v kontexte Heglovej dialektiky dejín. Za kľúčovú hybnú silu dejinného vývoja, od ktorej sa bude odvíjať podoba budúcnosti, považuje kultúrny spor medzi Západom (ktorý reprezentuje najmä *germánsky živel*) a Východom (reprezentovaným *slavianskym žvlom*, v ktorom kultúrne a politicky dominuje ruský národ).⁷ Primordialistický náhľad na podstatu a rozvoj národov sa vo Vajanského myslení kombinuje s očakávaním pokračovania dejinného vývoja prostredníctvom naplnenia civilizačnej úlohy slovanstva.⁸

⁶ Z faktografického hľadiska bližšie osobné kontakty S. H. Vajanského s predstaviteľmi ruskej kultúry a publicistiky (I. S. Aksakovom, V. I. Lamanským, M. N. Katkovom a ďalšími) zdokumentoval napr. Ján Juriček in: [34], 129 – 140). Porovnaj s jeho korešpondenciou in: [38].

⁷ Pozri napr. stať *Politické sväzky*. In: [16].

⁸ V tomto procese kladie dôraz aj na vlastnú aktivitu. Bližšie pozri článok *Stagnácia*. In: [27]. Vplyv časti ruských elít na Vajanského dokladá v *Národných novinách* množstvo odvolávok na myšlienky ruských spisovateľov, slaviano-filov, panslavistov, napríklad na state Ivana Aksakova, Chomjakova, N. J. Danilevského, V. I. Lamanského, Turgeneva, Gogoľa a ďalších).

Herderovu ideu dejinnej úlohy humanizácie ľudstva,⁹ ktorá sa aj pod slavianofilským vplyvom transformovala až do podoby idealizácie Slovanov, vníma Vajanský v podobných súvislostiach. Vo svojom myslení špecifikuje kolektívne poňaté slovanské vlastnosti a cnosti, ktoré predurčujú Slovanov na úspešné realizovanie akulturačnej úlohy v dejinách. V množstve článkov rozvíja tvrdenia, podľa ktorých slovanskému naturelu je vzdialený strach,¹⁰ pýcha,¹¹ sklony ku klamstvu¹² a jeho prirodzenou súčasťou býva skromnosť, húževnatosť, odvaha, schopnosť obety v prospech spoločných cieľov¹³ a ďalšie pozitívne vlastnosti. Takéto vyjadrenie esenciality slovanstva a jeho kultúrnej misie býva ohraničované nevyhnutnosťou úzkej spolupráce slovanských národov s cárskym Ruskom.¹⁴ Sila ruskej štátnosti spolu s povahou *sobornosti*¹⁵ sa tak opäť stáva – aj vzhľadom na abstrahovanie od konkrétnych vnútrospoločenských pomerov v súvislosti s ideou slovanskej kultúrnej misie – v porovnaní so „Západom“ reprezentantom kvalitatívne vyšších hodnôt. Slovanské národy tu Vajanský vníma ako nositeľa ducha porozumenia a hľadania harmónie medzi národmi, ktorý je v protiklade so „Západom“ ako predstaviteľom kultúry materializmu, individualizmu, sebeckta alebo „darwinistickej spravodlivosti“, postavenej na základe princípu práva silnejšieho.¹⁶

V čase spoločensky nepriaznivých okolností rozvoja národnej existencie a vlastnej politickej nečinnosti sa pertraktovanie možnosti pomoci zvonku stalo súčasťou staronovej politickej stratégie. Tá mala okrem iného v širšej slovensky hovoriacej spoločnosti navodiť dojem blížiacich sa veľkých zmien. Ich pozitívnym nositeľom sa opäť stala idea slovanstva a jej politický garant, Rusko ako medzinárodne rešpektovaná veľmoc.¹⁷

Slovanstvo a jeho ambivalentnosť vo Vajanského konceptualizácii. Vo Vajanského myslení môžeme v závislosti najmä od vývoja politickej situácie v Rakúsko-Uhorsku a v Rusku charakterizovať dve základné polohy jeho prístupu k otázke slovanstva. Tá prvá gravituje k štúrovskému mesianistickému prístupu. V tomto smere môžeme

⁹ Bližšie k Herderovmu chápaniu dejinného vývoja smerom k ideálom ľudskosti pozri napr. in: ([2], 429).

¹⁰ *Vytrvajme*. In: [31].

¹¹ *Sila II*. In: [20].

¹² *Žiadajú konštitúciu*. In: [32].

¹³ V stati *Angličan o Slavianoch* sa Vajanský odvoláva na článok G. Washburna *The coming of the Slav*, ktorý na podstatné znaky slovanstva nahliada cez ruské špecifiká a nachádza ich v duchovnej jednote ľudu a vládnych elít, v intenzívnej religiozite vytvárajúcej spoločenskú jednotu a v sklone k „samožertvovaniu“. Viac pozri in: [5].

¹⁴ K povahe Vajanského nekritického rusofilstva pozri napríklad článok *Cár osloboditeľ*; in: [7].

¹⁵ V slavianofilskom prostredí bola tematizovaná najmä Ivanom Aksakovom. Vo Vajanského publicistike korešponduje chápanie významu *sobornosti* v ruskom prostredí s reflektovaním významu jednoty národnej elity a ľudu, kde elita zastupuje národ ako *pars pro toto*. Bližšie pozri článok *Náhľady a výhľady II*; in: [13].

¹⁶ Viac pozri vo Vajanského stati *Darvin*. In: [8].

¹⁷ Skutočnosť, že propagovanie tejto myšlienky malo odozvu nielen medzi slovenskou elitou, dokladajú napríklad aj články sprostredkujúce názory známeho ruského slavistu V. I. Lamanského v *Národných novinách*. Pozri napr. *Reč V. I. Lamanského v Slavianskom občestve*; in: [43].

vidieť silnú inšpiráciu Štúrovým myslením, ktoré sa nekriticky snažilo vyzdvihnúť ruské kultúrne a politické špecifiká.¹⁸ V tejto ideologickej polohe má Rusko nielen úlohu garanta, ktorý má sprostredkovanne zabezpečiť rovnoprávnosť a rozvoj slovanských národov, ale aj úlohu nositeľa nového civilizačného poslania v dejinách. Tá sa podľa Vajanského v tom čase viditeľnejšie začala realizovať najmä v Ázii. Rusko preňho reprezentovalo pokrokový spôsob akulturácie a transformácie „barbarských a nekultúrnych kmeňov“ na nových občanov Ruska.¹⁹ Zdôrazňovanie dejinne priekopníckeho spôsobu akulturácie pritom prebieha na pozadí zdôrazňovania rozdielov medzi západným spôsobom kolonizácie, v ktorom podľa Vajanského dominuje násilie a stratégia kultúrnej asimilácie s cieľom vytvorenia poddanského vzťahu, a osídľovaním realizovaným Ruskom. Východný spôsob kolonizácie podľa neho spredmentňuje maximálnu možnú mieru rešpektu k slobode a kultúre druhého a zastrešuje ju kvalitatívne vyšším politickým poriadkom.²⁰

Ideologicky podmienené vnímanie dejinného vývoja na pozadí civilizačného napätia medzi Západom a Východom Vajanský preberá z viacerých zdrojov. Medzi najvplyvnejšie môžeme zaradiť spomínanú Štúrovu prácu *Slovanstvo a svet budúcnosti*, myslenie ruských slavianofilov (Aksakovov dôraz na význam ľudu ako nositeľa kultúrnych hodnôt a tradícií,²¹ Chomjakovov a Kirejevského dôraz na *sobornosť* vo vzťahu medzi cárom a ľuďom, akcentovanie významu náboženstva ako centrálnej osnovy existencie či vnímanie rozdielov medzi Ruskom a západnou Európou)²² a dielo Nikolaja Ja. Danilevského *Rusko a Európa*. Tieto zdroje Vajanský nepreberal mechanicky, ale vyberal z nich len myšlienky, ktoré nenarušovali jeho základné primordialistické stanovisko. V ňom totiž tkvie podľa Vajanského legitimita prirodzeného práva slovenského národa na existenciu a rozvoj. Vajanského chápanie práv jednotlivca sa primárne odvíja od zabezpečenia práv národa na sebaurčenie. Jeho primordialistický náhľad sa tak koncentruje najmä na legitimizáciu práv národov na individuálny rozvoj. V spojitosti s myšlienkou slovanstva určuje Vajanský hranice tohto procesu prostredníctvom idey *jednoty v odlišnosti*. Formovanie národnej individuálnosti množstva slovanských národov má byť zastrešená spoločným úsilím o vytvorenie jednotného kultúrno-politického okruhu Slovanov. Jednotlivec je reflektovaný skôr ako prostriedok, čím Vajanského koncepcia slovanstva získava antiliberálny charakter. Tento aspekt v jeho politicko-filozofických úvahách dokladá aj neustále zdôrazňovanie osobitného postavenia Ruska medzi slovanskými národmi, ktoré odvodzoval okrem iného od štátnosti a odlišného, samostatného kultúrno-politického vývoja.

V spojitosti s „civilizačnou misiou slovanstva“ reflektoval ideu *jednoty odlišného*

¹⁸ Bližšie k charakterizácii ideových inšpirácií Štúrovho romantického slavianofilstva, ktoré mali vplyv aj na Vajanského myslenie, pozri napríklad v štúdiu M. Hamadu ([1], 19 – 26).

¹⁹ *Ruské víťazstvo*; in: [18]. V obdobnom kontexte pozri článok *Súčasná poloha slavianskeho plemena I*. [28].

²⁰ Myšlienku väčšej miery násilia, prítomnú v živote národov Západu, pritom Vajanský prevzal z Danilevského práce *Rusko a Európa*, ktorej časti Vajanský na stránkach *Národných novín* sprostredkoval v sérii článkov s podtitulom *Dôležitá kniha Rossia i Europa*; in: [10].

²¹ Bližšie pozri in: ([33], 42 – 43).

²² Viac pozri in: ([33], 40).

v kontexte zdôrazňovania najmä spoločných prvkov medzi slovanskými národmi. Medzi základné jednotiace faktory radil najmä kultúrnu a jazykovú príbuznosť, ako aj blízku mentalitu ľudu – základného nositeľa kultúrnej svojráznosti.²³ Esencia slovanstva sa podľa neho prejavuje okrem iného aj v umiernenosti, oddanosti, schopnosti ľudu prinášať obeť za spoločné ciele. Tieto spoločné prejavy kolektívneho správania vnímal ako predpoklad úspešného zblížovania jednotlivých slovanských národov. Domnieval sa, že časom sa prvky inakosti (chápanie vzťahu medzi vládcom a ľuďmi, úloha štátu, vzťahy cirkvi a štátu atď.) medzi jednotlivými slovanskými národmi budú zmierňovať a naplní sa kultúrny predpoklad ich zjednotenia do súdržného kultúrno-politického civilizačného okruhu, a to aj napriek tomu, že sa Slovania skladajú z dvoch základných okruhov.²⁴ Prvý reprezentuje Rusko v Ázii a druhý predstavujú západní Slovania, ktorí súperia s „germánskym živlom“ v Európe. Aj keď označenie „germano-románskeho plemena“, zastupujúceho Západ, za antipód Východu v dejinnom zápase bolo u Vajanského aj Danilevského rovnaké, spôsob a projekcia riešenia tohto stretu boli odlišné. Zatiaľ čo Danilevskij otvorene napĺňa ideu Slovanstva panslavistickým obsahom a jej úlohu nachádza v spoločnom otvorení boji proti poeurópsťeniu slovanských národov, najmä Ruska, u Vajanského tento náhľad nenájdeme. Vajanský ako reprezentant početne malého národa skôr dúfal, že Rusko bude nápomocné slovanským národom v ich zápase za národné práva, nie naopak.²⁵ Vajanského romantizujúca vízia úlohy Ruska v procese národnej emancipácie Slovákov je založená najmä na zdôrazňovaní jeho údajne vyššej úrovne duchovnej a kultúrnej vyspelosti.

Vajanský však nachádza aj problematiku stránku tematizovanej kultúrnej vyspelosti Slovanov. Považuje ju za typickú pre mentalitu väčšiny slovanských národov, pričom sa najviditeľnejšie prejavuje v ich politickej slabosti efektívne organizovať a účinne presadzovať svoje požiadavky. Príčiny tejto špecifickej kultúrnej črty nachádza napríklad v rozsiahlosti územia, ktoré slovanské národy obývajú, v početných interakciách s inými kultúrami, v umiernenosti ich naturelu a z toho prameniacej „neobyčajne vyvinutej“ schopnosti adaptovať sa na zmenené podmienky. Preto vo Vajanského nazeraní na prednosti slovanstva, ktoré sa často artikulovali v spojitosti s myšlienkou *jednoty v odlišnosti*, nachádzame istú ambivalentnosť, ktorá osciluje okolo romanticky zdôrazňovanej civilizačnej úlohy slovanstva a má podobu kritických poznámok k povahe príčin a praktických nedostatkov jej realizácie.

Ideologizujúce akcentovanie „civilizačného napätia“ medzi Východom a Západom vo Vajanského myslení vytvára tematický most medzi zdôrazňovaním kultúrneho významu „slavianstva“ a zdôrazňovaním svojbytnosti slovenského národa. Konceptualizácia tejto témy mu slúžila na prízvukovanie kultúrnej odlišnosti medzi Východom a Zá-

²³ V tomto kontexte pozri stať *O lude a pre lude*; in: [15].

²⁴ V tomto bode sa odklonil od Danilevského panslavizmu, ktorý význam slovanstva artikuloval v kontexte absolútnej podriadenosti všetkých slovanských národov ruskému národu.

²⁵ Rusko a jeho politiku v Ázii teda chápe aj ako zábezpeku národnej existencie Slovákov. Pozri: *Dva prúdy*; in: [9].

padom, najmä v chápaní kultúrno-politických cieľov a prostriedkov ich realizácie (harmonicky fungujúca spoločnosť, sloboda národov, maximalizácia individuálnych práv, nadvláda jedného národa nad ostatnými). Podrobnejšie ideovú podstatu politického napätia medzi „nemeckým a slavianskym plemenom“ rozvádza napríklad v článku *Bismarckismus*, kde zdroj rozdielov nachádza najmä v spôsobe vnímania spoločenskej reality a kolektívnych cieľov. „Západu“ pritom pripisuje politickú kultúru, ktorej podstatou je silový spôsob vlády, prejavujúci sa v tyranskej povahe vládnutia vybraných národov nad ostatnými [6].

Zdôrazňovanie kultúrnych kvalít a svojbytnosti slovanských národov sa vo Vajanského myslení čiastočne prelínalo s Danilevského náhľadom, ktorý vo svojej práci zdôvodnil dejinný význam slovanstva a charakter novej civilizačnej paradigmy, ktorú reprezentuje Rusko. Priestor na spredmetnenie slovanstva nachádzal v postupnom kultúrnom a politickom súmraku Európy. Vajanského percepcia vzťahu Ruska k ostatným Slovanom mala však v porovnaní s koncepciami Štúra a Danilevského kvalitatívne iný charakter. Slovanstvo podľa neho nebolo synonymom krajnej podoby politického panslavizmu, ale chápal ho najmä ako prostriedok udržania a rozvoja slovenského národného povedomia. V tomto obojstranne prospešnom vzťahu sa, samozrejme, zachovávala aj potencialita rozvoja „slavianskeho kultúrno-historického plemena“²⁶ ako spoločného cieľa slovanských národov. Vajanský sa tak stotožnil s víziou veľkej budúcnosti „Slavianov“, ktorí na rozdiel od „germano-románskeho plemena“, zosobňujúceho Európu, vykazovali možnosti pozitívneho duchovného vývoja v dejinách, a to podľa Danilevským sformulovaných základných civilizačných kritérií. Medzi ne patrili najmä „psychické ustrojenie národa“ a „kvalita mravov“, ktorých podstata pramenila z odlišných náboženských, kultúrnych a historicko-politických podmienok. Vízia civilizačného zjednotenia Slovanov na duchovnom základe je tak spájaná s realizáciou myšlienky humanity, ktorá je implicitne prítomná v ich mentalite, s príchodom kultúry rešpektujúcej slobodu druhých a s duchovnou, náboženskou obrodou kresťanstva.

Vajanského rusofilstvo sa prejavuje v množstve článkov v *Národných novinách*, ale nemá povahu romantizujúceho mesianizmu štúrovského typu.²⁷ Prepojenie myšlienky slovanskej vzájomnosti a myšlienky slovanskej národnej svojbytnosti má u Vajanského pragmatickú povahu, t. j. obidve sa podľa neho harmonicky dopĺňajú. Zabezpečenie kolektívnych práv Slovákov tak zostáva nespochybniteľným cieľom všetkých jeho úvah. Inak by podľa neho prišlo k popretiu tých kvalitatívne pozitívnejších črt slovanstva (rešpekt k slobode druhého, mierumilovnosť), ktoré vo Vajanského optike predurčovali slovanské národy na prebratie dejinnej štafety vývoja.²⁸ Prízvukovaný cieľ, zabezpečenie

²⁶ Pojem prebral od Danilevského, ktorý dejiny chápal ako proces, v ktorom sa národy vyvíjajú v okruhu príbuzných národov, pričom etapy ich rozvoja od mladosti cez zrelosť až po starobu prechádzajú cez fázu štátnosti a ďalej sa ich vývin uzatvára vo vývoji civilizácie. K Vajanského tmočeniu Danilevského náhľadu na dejinný vývoj a miesto Slovanov v ňom pozri stať *Hnije-li západ*; in: [11].

²⁷ Tento pojem vyjadruje utopickú štúrovskú predstavu, ktorá s nádejou vzhliadala k Rusku ako k výhradnému aktérovi zavŕšenia národnej inštitucionalizácie všetkých slovanských národov v jednom štátnom celku. Viac pozri in: [2].

²⁸ V tejto súvislosti treba poznamenať, že Vajanský pristupoval ku kritickým výhradám proti inter-

kultúrneho rozvoja národnej individuálnosti, mal tak v jeho chápaní slovanstva prednosť pred formálnymi otázkami štátoprávneho charakteru. Štát chápal ako nástroj na zabezpečenie prirodzených práv národa na život. Štát mal teda národu slúžiť pri rozvoji jeho kultúrnej individuálnosti. Podstatným kritériom sily štátu sa tak stáva schopnosť jeho politických elít rozvíjať to podstatné, t. j. národnú „esenciu“ jednotlivých kultúrne definovaných národov, ktoré zastrešuje.²⁹

Svojskosť Vajanského chápania idey slovanskej *jednoty odlišného* sa preto neprejavuje ani tak v jeho percepcii patriotizmu v podmienkach mnohonárodnostných štátov (národnú pluralitu pokladá za pozitívny prvok pri formovaní vlastenectva), ale paradoxne najmä v úvahách o slovanstve. V prvom prípade je národná pluralita za predpokladu, že štát plní svoje základné úlohy (garantovanie bezpečnosti a kultúrneho rozvoja), reflektovaná ako prínos k sile štátu, ale v prípade slovanstva môže podľa neho v istých prejavoch predstavovať aj prekážku formovania „slavianskeho kultúrno-historického typu“. Ako príklad uvádza kontraproduktívny spor medzi dvomi najväčšími slovanskými národmi.³⁰ Vo Vajanského politickom myslení môžeme aj v spojitosti s artikuláciou idey slovanstva často nájsť myšlienku, že jednotlivec sa môže plnohodnotne rozvíjať len ako súčasť národného spoločenstva. Jedine prostredníctvom národnej sebaidentifikácie a aktivitou s ňou súvisiacou môže podľa neho jedinec prispieť k pozitívnemu formovaniu ľudstva.³¹

Záver. Formovanie národnej svojbytnosti a zabezpečovanie jej práv v politickom myslení S. H. Vajanského spočíva na dvoch paralelných procesoch, ktoré prebiehajú najmä na úrovni politických elít. Prvý predstavuje praktický rozvoj národnej individuálnosti (aj pri rešpektovaní daných politických hraníc) a druhý pozostáva z činorodej účasti a snahy elít stať sa plnohodnotnou súčasťou slovanstva ako nastupujúceho civilizačného celku v dejinách. Tieto dva procesy by sa mali podľa Vajanského vzájomne dopĺňať, keďže sa vzájomne podmieňujú.³² Vajanský vo svojich článkoch konštatuje nedostatok vý-

pretáciám slovanstva ako panslavizmu zdržanlivo. Aj keď sa s konečnou Štúrovou konceptualizáciou slovanstva nezhodoval, otvorene ju ani nekritizoval, keďže chcel propagovať pozitívne vzory národných lídrov, ku ktorým L. Štúr podľa neho nepochybne patril.

²⁹ Kultúru pokladal za esenciu národnej existencie a štát za formu, pričom obsah kládol na prvé miesto. Bližšie pozri článok *Štát* [29]. V obdobnom kontexte pozri state *Štát a národnosti* [30] a *Slovenská zástava* [24], kde povinnosť rozvíjať národnú existenciu odvodzuje z prirodzeného práva národa na život, ktoré je národu dané od Boha.

³⁰ Medzi príspevky, ktoré najvýraznejšie artikulujú toto presvedčenie, môžeme zaradiť sériu článkov *Slaviani v nedorozumení*, kde okrem iného otvorene odmieta aj ideu panslavizmu ako cieľa politického a kultúrneho zjednotenia slovanských národov s Ruskom. V procese utvárania slovanstva ako jednotného civilizačného okruhu si uvedomuje ako vonkajšie determinanty tohto zamýšľaného procesu, tak aj niekoľko vnútorných, ktoré pokladá za rovnako závažné. Náboženské, kultúrne ani politické rozdiely medzi slovanskými národmi by avšak podľa neho nemali mať takú povahu, aby bránili spoločným snahám zabezpečiť si národné práva. Viac pozri in: [22].

³¹ Bližšie pozri stať *Slaviani v nedorozumení II*; in: *NN.*, roč. XIX, 1888, č. 117 a článok *Nová sila II*. [14].

³² Bližšie pozri napr. stať *Slovenský národ*; in: [26].

znamných mysliteľských individualít v národotvornom procese, ale za deficit to v danom štádiu nepovažuje, keďže teóriu slovanstva považuje v prácach Štúra, Danilevského či Lamanského za dostatočne prepracovanú.³³ Vajanského publicistická činnosť mala v súvislosti s ideou slovanstva najmä agitačný charakter, ale v časti svojich príspevkov sa koncentroval aj na odhalenie nedostatkov slovanskej spolupráce. Problémy, ktoré bránili realizácii programu slovanskej vzájomnosti, nachádzal okrem už spomínaných vonkajších skutočností, napríklad dlhotrvajúcej nedôvery Európy k myšlienke slovanstva,³⁴ v praktickej neschopnosti elít aj v nedostatočne rozvinutých vzťahoch medzi slovanskými národmi.

Vajanského náhľad na slovanské národy má viditeľne ideologický rozmer. Ten spočíva v nekritickej zovšeobecňovaní kolektívne poňatých cností slovanstva, ktoré však pri komplexnom náhľade vyznieva rozporuplne. Dôvodom je skutočnosť, že na jednej strane sú v jeho charakterizovaní slovanstva prítomné kritické analýzy praxe slovanskej spolupráce, avšak na druhej strane sú väčšinou ohraničené idealizujúcou víziou zmien a vierou v budúcnosť národnej existencie Slovákov opierajúcou sa o Rusko. Charakter jeho rusofilstva má povahu *etnického romantizmu*,³⁵ a to napriek tomu, že sa proti romantizujúcim predstavám vyhraňoval a zdôrazňoval účelnosť myslenia. Dôvodov ideologicky postulovanej nejednotnosti slovanských národov vo vzťahu napríklad k chápaniu miesta Ruska v slovanstve bolo podľa neho niekoľko. Za najvplyvnejší zo všetkých, ktorý zamedzuje plnohodnotnému presadeniu sa slovanstva v dejinách, označil Vajanský podobne ako Štúr náboženskú nejednotnosť.³⁶

Otázka príslušnosti k civilizačnému spoločenstvu Západu, resp. Východu tak v slovenskom národotvornom procese bola determinovaná náboženskou príslušnosťou slovenských elít k západnému okruhu kresťanstva. Nič na tejto skutočnosti nezmenila ani jazyková príbuznosť ruského jazyka ako komunikačného prostriedku najpočetnejšieho slovanského národa, ani Štúrova či Vajanského idealizácia Ruska ako politickej veľmoci.

V kontexte vzťahu Slovanstva a formovania národnej individuálnosti Slovákov tak Vajanský v *Národných novinách* síce rozvíja ideu *jednoty odlišného*, avšak vo význame odlišnom od predstáv Jána Kollára, Štúra a jeho *romantickorealistickej koncepcie*³⁷ či predstáv reprezentantov liberálne orientovanej Novej školy. V súvislosti s myšlienkou slovanstva Vajanský položil dôraz na rozvoj národnej individuálnosti pod ruskou dominanciou, ktorá mala garantovať vývoj smerom k novej civilizačnej etape ľudstva. Napriek

³³ *Slavianska otázka*; in: [23].

³⁴ Bližšie pozri napr. článok *Rusofóbia*; in: [19].

³⁵ Pojem používame vo význame, v akom T. Pichler reflektoval aj Štúrovo chápanie slovanstva. Pozri [41].

³⁶ *Slavianska otázka*; in: [23]. Porovnaj *Slaviani v nedorozumení III*; in: *NN.*, roč. XIX, 1888, č. 119. Dnes túto skutočnosť možno označiť za civilizačnú zlomovú líniu, keďže aplikáciou náboženstva ako dôležitého civilizačného kritéria vysvetlíme kultúrne rozdiely medzi jednotlivými slovanskými národmi a ich rozdelenie na západný a pravoslávny okruh ([3], 40).

³⁷ Termín používame vo význame najmä predrevolučného Štúrovho myslenia. Viac o tom pozri in: ([39], 33 – 64).

tejto jednotiacej perspektíve slovanstva mal slovenský národovtorný program zostať zachovaný (aspekt odlišnosti), keďže Rusko malo garantovať národnú existenciu jednotlivých slovanských národov. Cieľom Vajanského osobitého typu panslavizmu bolo teda najmä zdôvodnenie významu kultúrno-politickej spolupráce pri formovaní jednotného civilizačného okruhu slovanstva, ktorý na jednej strane mal prispieť k zrovnoprávneniu slovanských národov a na druhej strane esencionalizoval pozitívne ľudské vlastnosti. Ich vzory nachádzal v kultúre Slovanov, a najmä v Rusku, kde ich konkretizovala tradícia *sobornosti*, ktorá pre časť slovenských vzdelancov, ovplyvnených najmä myslením ruských slavianofilov, predstavovala podstatný jednotiaci a harmonizujúci prvok slovanstva. Aj keď explicitné adorovanie *sobornosti* v myslení Vajanského nenájdeme, jej jednotlivé aspekty, ktoré zdôrazňoval v súvislosti s rozvojom slovanstva a národnej existencie Slovákov, u neho objaviť môžeme. Ide najmä o myšlienky, ktoré kladú dôraz na jednotu celku, na jeho prednosť pred záujmami jednotlivca alebo o nekritické rešpektovanie autority elit. Všetky tieto myšlienky sa stali súčasťou Vajanského historicistickej konceptualizácie slovanskej solidarity a esenciality v *Národných novinách*. Napriek verejne artikulovanej snahe posunúť národovtorný proces z romantickej do praktickej polohy sa Vajanského projekcia vývoja slovanstva nevymanila zo štúrovského vplyvu etnického romantizmu a zostala významným reprezentantom intelektuálneho a národného konzervativizmu v slovenskom národovtornom procese.

LITERATÚRA

- [1] HAMADA, M.: *Slovanstvo a svet budúcnosti v kontexte romantického slavianofilstva a mesanizmu*. In: Acta Moralia Tyrnaviensia IV. FF TU 2011.
- [2] HERDER, J. G.: *Vývoj lidskosti*. Praha: Jan Laicher 1941.
- [3] HUNTINGTON, S. P.: *Střet civilizací*. Praha: Rybka Publishers 2001.
- [4] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Anarchia ducha. In: *Národné noviny*, roč. XXXI, 1900, č. 32.
- [5] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Angličan o Slavianoch. In: *Národné noviny*, roč. XXIX, 1898, č. 60.
- [6] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Bismarckismus. In: *Národné noviny*, roč. XVII, 1886, č. 136.
- [7] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Cár osloboditeľ. In: *Národné noviny*, roč. XII, 1881, č. 32.
- [8] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Darwin. In: *Národné noviny*, roč. XIII, 1882, č. 48.
- [9] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Dva prúdy. In: *Národné noviny*, roč. XI, 1880, č. 85.
- [10] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Dôležitá kniha Rossia i Europa. In: *Národné noviny*, roč. XVIII, 1887, č. 45 – 59.
- [11] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Hnije-li západ. In: *Národné noviny*, roč. XVIII, 1887, č. 51.
- [12] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Jediná silná otázka. In: *Národné noviny*, roč. XXXI, 1900, č. 70.
- [13] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Náhľady a výhľady II. In: *Národné noviny*, roč. XXVIII, 1897, č. 262.
- [14] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Nová sila II. In: *Národné noviny*, roč. XIV, 1883, č. 83.
- [15] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: O ľude a pre ľud. In: *Národné noviny*, roč. XXVII, 1896, č. 155.
- [16] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Politické sväzky. In: *Národné noviny*, roč. XI, 1880, č. 35.
- [17] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Prekážky vzájomnosti. In: *Národné noviny*, roč. XXIII, 1892, č. 101.
- [18] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Ruské víťazstvo. In: *Národné noviny*, roč. XII, 1881, č. 15.
- [19] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Rusofóbia. In: *Národné noviny*, roč. XXIII, 1892, č. 19.
- [20] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Sila II. In: *Národné noviny*, roč. XII, 1881, č. 50.
- [21] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Sila národnosti. In: *Národné noviny*, roč. XXIII, 1892, č. 137.

- [22] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Slaviani v nedorozumení I., II., III., IV. In: *Národné noviny*, roč. XIX, 1888, č. 116, 117, 119, 123.
- [23] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Slavianska otázka. In: *Národné noviny*, roč. XXI, 1890, č. 76.
- [24] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Slovenská zástava. In: *Národné noviny*, roč. XII, 1881, č. 74.
- [25] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Slovenské problémy. In: *Národné noviny*, roč. XIV, 1883, č. 80.
- [26] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: *Slovenský národ*. In: *Národné noviny*, roč. XXII, 1891, č. 105.
- [27] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Stagnácia. In: *Národné noviny*, roč. XI, 1880, č. 34.
- [28] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Súčasné polozenie slavianskeho plemena I., In: *Národné noviny*, roč. XVI, 1885, č. 74.
- [29] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Štát. In: *Národné noviny*, roč. XXII, 1891, č. 61.
- [30] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Štát a národnosti. In: *Národné noviny*, roč. XXIX, 1898, č. 239.
- [31] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Vytvrajme. In: *Národné noviny*, roč. XI, 1880, č. 143.
- [32] HURBAN-VAJANSKÝ, S.: Žiadajú konštitúciu. In: *Národné noviny*, roč. XII, 1881, č. 45.
- [33] IVANTYŠYNOVÁ, T.: *Češi a Slováci v ideológii ruských slavianofilov (40. – 60. roky XIX. storočia*. Bratislava: VEDA 1987.
- [34] JURÍČEK, J.: *Vajanský*. Bratislava: Obzor 1988.
- [35] KREKOVIČ, E. a kol.: *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Academic Electronic Press 2005.
- [36] KRÍŠTOF, P.: Slovanstvo a formovanie národnej identity v prácach E. Štúra, Jonáša Záborského a Štefana Launera. In: *Acta Moralia Tyrnaviensia IV*. FF TU 2011.
- [37] MARTINKOVIČ, M.: Idea slovenskej vzájomnosti v interpretácii predstaviteľov Novej školy. In: *Filozofia*, 2005, č. 10.
- [38] PETRUS, P.: *Korešpondencia S. H. Vajanského II*. Bratislava: SAV 1972.
- [39] PICHLER, T.: *Národovci a občania*. Bratislava: VEDA 1998.
- [40] PICHLER, T.: Slovanstvo ako európanstvo: Štěpan Launer a jeho predstava modernizácie. In: *Filozofia*, 59, 2004, č. 10.
- [41] PICHLER, T.: „Západ“ a „Východ“ v etnickom romantizme Eudovíta Štúra. In: *Filozofia*, 61, 2006, č. 10.
- [42] POPPER, K. R.: *Bída historicizmu*. Praha: OIKOYMENH 1994.
- [43] Reč V. I. Lamanského v Slavianskom občestve. In: *Národné noviny*, roč. XVII, 1886, č. 181, 183.
- [44] ŠTÚR, E.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií 1993.
- [45] VÁROSSOVÁ, E.: Kultúrny nacionalizmus Jána Kollára. In: *Filozofia*, 50, 1995, č. 12.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/0066/10.

Mgr. Marcel Martinkovič, PhD.
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 8132 64 Bratislava 1
 SR
 e-mail: marcel.martinkovic@truni.sk